

Kövér György

Írott orális történelem

Az emlékezőtörténeti műfajoknak közismert sajátosságai vannak. Az önéletírás legfontosabb jellemzője az író, elbeszélő és főszereplő azonossága és a keletkezett szöveg visszatekintő jellege. Az élszóban elmesélt élettörténetet leginkább az különbözteti meg a pusztá önéletrajztól, hogy valaki nem önmagától és önmagának veti papírra a saját életével kapcsolatos emlékeit, hanem külső biztatásra, más személy által feltett kérdésekre válaszol. Az önéletírás eleve írott jellegével szemben tehát az orális történelemmel szükegképpen együtt jár valamilyen dialogicitás, s ezáltal az interjú elsődleges rögzítésének auditív vagy audiovizuális jellege.¹ Ezúttal azonban nem arról szeretnék írni, hogy előbb-utóbb majdnem minden interjú írott formát ölt, bár a szóbeliség és írásbeliség viszonyából fakadó nehézségek egyáltalán nem alábecsülhetők.² Az írásom címében megfogalmazott oximoron³ nem elsősorban a szóban elhangzott élettörténetek írásba foglalásának módszertani gondjait érinti (az átírás módja, a közlés eredetisége és hitelessége stb.), hanem olyan esetekről szól, amelyekben a szóbeliséget bizonyíthatóan megelőzte az emlékezésnek valamifajta írott változata. Vagyis, amikor az emlékező az interjúkészítőnek elmondott szöveget korábban a maga számára már írásban rögzítette. Aki készített interjút, jól ismeri a helyzetet, amikor az interjúalany néhány oldalnyi vagy egész paksaméta jegyzetet tesz maga elé, hogy úgymond memóriáját segítse.

Mielőtt azonban a többször elmondott, leírt élettörténeti problémák elemzésébe bonyolódnánk, messzebből kell megközelítenünk a dolgot. Annak megvilágításával, hogy a több szem által, mégsem ugyanúgy látott, majd utólag elbeszélt jelenségek vajon mennyiben tekinthetők azonosnak.

1 A műfaji problémák bőséges irodalmából legyen szabad ezúttal egy ma már klasszikus megfogalmazásra, Philippe Lejeune írására hivatkoznom: Lejeune, Philippe: *Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története*. In: uő: *Önéletírás, élettörténet, napló* (szerk. Z. Varga Zoltán). Budapest, 2003. 130–166. Még mielőtt a műfaji határokat abszolutizálnánk, Lejeune megjegyzi, hogy amikor önéletrajzot írunk, akkor valójában magunk játszunk el mind az adatközlő, mind az adatgyűjtő szerepét. Uo. 136.

2 Hogy mennyiben emlékezünk szóban is másként az írásbeliség elterjedése óta, illetve a szóbeli és írásos kultúrák emlékezetének különbségeivel csak az újabb időkben kezdett foglalkozni a kommunikációtörténet. Lásd Ong, Walter J: *Szóbeliség és írásbeliség* (ford. Kozák Dániel). Budapest, 2010. 73–104.; 122–136.

3 Oximoron: belső feszültséget hordozó, egymásnak ellentmondó fogalmak szoros szintaktikai kapcsolata. Lásd Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika* (Bevezetés az irodalmi retorikába). Budapest, 1988. 183.

Sok szem- és száj közt

A gondolatmenet indításaként egy axiómára kell hivatkoznunk. Arra ugyanis, hogy a „történelmi események tényszerű lefolyásának felderítése az oral history legproblematicusabb vállalkozása”. Ugyanazon múltbeli történésről szóló emlékezések sokkal inkább hasonlítanak egymásra „az elbeszélések struktúráját tekintve”, mint az információk tartalmát illetően.⁴ Első esetünkben, tekintettel az emlékek képszerű jellegére, egy olyan figurát megörökítő visszaemlékezéseket vetünk össze, aki meghatározó szerepet töltött be különböző személyek adott életszakaszában. Az első visszaemlékezés a nyolcvanas évek vége felé keletkezett, írott formában maradt az utókorra, s a szerkesztett változatot a debreceni egyetem akkor ifjú oktatói tették közzé az 1990-es évek elején. A második visszaemlékezés a nyolcvanas évek első felének terméke, mindmáig nem látott napvilágot, s a család birtokában található. Sajátos kiegészítéseként az évtized közepén oral history-interjút is felvettek írójával, amelyet az 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA) őriz. A harmadik interjút a kilencvenes évek végén készítette egy profi tévés újságíró, s a szerkesztett szöveg könyv formájában meg is jelent. Mindhárom visszaemlékező az ötvenes évek elején – valamennyi ideig – a Pénzügyminisztérium munkatársa volt, s saját látószögükből nézve örökítették meg Szaberszky József (1904–1953) általunk fókuszba helyezett alakját.⁵ (Az emlékezésszövegeket – a történelmi kommentároktól megkülönböztetendő – dőlt betűvel közöljük, a kihagyásokat [...] és a kiegészítéseket [] szögletes zárójellel jelöltük.)

„1949-ben váratlan esemény történt. Szaberszky Józsefet az ÁVH ezredesét – aki régebben bőrgyógyász volt – nevezték ki a minisztériumba főosztályvezetőnek és rábízták az összes külföldi pénzügyek felügyeletét. Szaberszky eddig az ÁVH-nál intézte a pénzügyminisztérium ügyeit, fogalma sem volt a pénzügyekről és idegen nyelveket sem tudott, tehát megint érvényesült az elv – »megfelelő embert a megfelelő helyre«. Magával hozta titkárnőjét is, mindketten nagyon csúnya külsejű, visszataszító emberpéldányok voltak. Az a hír járta, hogy Szaberszky orosz tábornok volt, aki tulajdonképpen az ÁVH-t vezette, s így Péter Gábor is tartozott utasításainak engedelmeskedni.

A nagy államosítások után következett a külföldi igények bejelentése. Egymás után jöttek külföldről a megtorló intézkedések a kártalanítás elmaradása miatt. Ekkor Szaberszky utasított a párt hivatalos jogászával dr. Szabó Imrével együtt, hogy dolgozzunk ki egy nemzetközi elméletet arra vonatkozólag, hogy a régi tulajdonosoknak semmiféle igényük sincs kártalanításra. Ezt a sületlenséget még dr. Szabó Imre sem tette magáévá és rövid idő múlva jelentkeztünk Szaberszky-nél, kijelentettük, hogy ilyen nemzetközi jogi elméletet kidolgozni képtelenség. Nagyon elégedetlen volt velünk s megjegyezte, nem ismerjük elég alaposan Marxot, Engelst, Lenint és Sztalint, hiszen ha az ő tanításuk bennünk élne, meg tudnánk oldani ezt a feladatot. De látja, hogy senkire sem támaszkodhat, majd ő kidolgoz egy ilyen elméletet; ígéretét persze nem tartotta be. Mikor bemutatkozott nekünk, kijelentette, valószínűleg csodálkozunk, hogy egy ilyen komoly szaktudást és nyelvismeretet igénylő állásra éppen őt nevezték ki, aki egyikkel sem rendelkezik. Vegyük tudomásul, hogy egy Marx, Engels, Lenin és Sztalin műveit ismerő ember minden szaktudást nélkülözhet, mert ezek az óriások mindenre adnak útmutatást. Ami a nyelvtudást illeti, ez nem fontos, tolmácsok mindenütt akadnak. Végtelenül bizalmatlan és rosszindulatú volt, csak azzal bánt kissé emberi módon, aki valahogy

4 Kovács András: *Szóról szóra*. BUKSZ, 1992. 1. 88–94. Az idézetek a 90. és a 92. oldalakon.

5 Egy lábjegyzet nyilván nem pótolhatja a hiányzó Szaberszky-életrajzot (a nevet hol Szaberszkynek, hol Szaberszkinéknek írták). Mivel a PM ötvenes évekbeli szövegeiben ő maga ékezet nélkül ipsiszlonnal írta a nevét, saját szövegünkben ehhez az alakhoz ragaszkodtunk. Szaberszky József Pénzügyminisztériumot megelőző éveire standard publikált forrás: Farkas Vladimír: *Nincs mentség*. Az ÁVH alezredese voltam. Budapest, 1990. 105–107.; 116.; 164; 375–376. (A könyv alapja a Borenich Péternek 1985–1988 között adott interjúsorozat. Szerk. Bakonyi Péter).

megnyerte tetszését. Egyes embereket kifejezetten üldözött s ezeket valamilyen ürüggyel börtönbe juttatta. Megint kis bőröndömmel jártam a hivatalba, féltem a letartóztatástól. Csikós Nagy Bélát, aki nyilas párttagsága miatt le volt tartóztatva, Száberszky hallgatta ki és intézte ügyeit – végül is meghagyta állásában, persze vállalnia kellett bizonyos szerepet. [...]

A minisztériumban mind kellemetlenebb lett az élet számomra, Szabad Nép félórák, szabad pártnapok, Sztalin sarok, békekölcson-jegyzés, a katolikus egyházfők elleni perek, a végletekig feszítették a húrt. Egy szakszervezeti ülésen Száberszky nyíltan megtámadott és azt kívánta, hogy gyakoroljak önkritikát. Erre én nem voltam hajlandó, hanem azt mondtam, hogy én rengeteget tanultam és vizsgáztam, amíg mostani pozíciómat elértem. Mások viszont minden szaktudás és nyelvismeret nélkül kerülnek magas állásokba – gyakoroljanak azok önkritikát. Az ülés feszült hangulatban ért véget; Száberszky és köztem teljesen elromlott a viszony. Most is látom réveteg tekintetét, amikor vittem hozzá a sok francia, angol, német levelet aláírásra. Szórol szóra el kellett neki mondanom mit jelentenek az egyes szavak, de még ekkor is bizalmatlan volt, folyton sértő módon kérdezte, tényleg az van a levélben, nem lehet azt másként magyarázni, félreérteni? Száberszky egyébként pár év múlva hivatali szobájában öngyilkosságot követett el. Minden régi szakembert kiüldözött a minisztériumból és tudatlan senkikkel vette körül magát. Hibát hibára halmozott, végül összecsaptak feje fölött a hullámok és nem talált más kiutat, mint az öngyilkosságot. Az öngyilkosság közvetlen oka a »Joint«-ügy – amerikai szerv, amely zsidóknak küldött pénzeket – volt.

1950-ben leminősítettek föledadóvá, s egy tanulatlan senkit helyeztek fölem, aki még helyesen írni sem tudott. Ebben az időben került az osztályba Baconi Jenő, a későbbi külkereskedelmi miniszterhelyettes és Fekete János a »Nagy Bankár« – mindketten hatalmas pártfogókkal rendelkeztek. A nemzetközi pénzügyeket illetően teljesen tájékozatlanok voltak, azt sem tudták, hogy mi az az adósságszolgálat. Egyszer behívatott a miniszter és utasított, hogy minden támogatást adjak meg mindkettőjüknek és tanítsam meg őket a szakmára. Az egész általam készített francia és belga anyagot át kellett adnom Feketének, akinek volt képe elutazni Párizsba és Brüsszelbe, de semmi eredményt sem ért el. Minden erkölcsstelen és aljas céljukat Saint Simonnak ez a mondása világítja meg: »Eredj onnan, hogy üljek én a helyedre.« Mivel ekkor folyton az éberségről szónokoltak s az én szobámban két nagy szekrény tele volt bizalmas iratokkal, egyszer fogtam magam és a szekrényeket bevittem a TÜK helyiségbe. Száberszky tajtékzott, mikor ezt megtudta – egy párttag kifecsegte nekem később, hogy Száberszky tényleg éberség megsértése címen akart ellenem eljárni, de ez a tervem most nem sikerült. Természetesen tudtam, hogy csak idő kérdése, hogy mikor fog kitenni a minisztériumból. Titkárnője, aki komoly beosztást kapott, de tudatlansága miatt semmi hasznát sem lehetett venni, nyíltan szította ellenem a hangulatot...⁶

Trajanovits Lajost (*1911), aki valóban régi szakember volt, hiszen sub auspiciis jogi doktorátussal rendelkezett, s 1934 óta dolgozott a Pénzügyminisztériumban, egy időben Csizik Béla államtitkár titkáráként, 1951. május elsejével tényleg nyugdíjazták, de mivel még nem volt 45 éves, semmi nyugdíjat nem kapott. Visszaemlékezésében elfoglalt látószöge tehát hajdani pozícióvesztésével nyilvánvalóan szorosban összefügg.

A másik visszaemlékező, Bacsoni Jenő (1907–1996) matematika–fizika szakos diplomával a zsebében 1932 őszén került a Magyar Nemzeti Bank tisztviselői sorába, ahol lépésről lépésre haladt elő a hivatali ranglétrán, amikor 1949 augusztusában a Pénzügyminisztériumba vezényelték.⁷

„Közben érdemi szervezeti változás is történt, ami engemet érintett. A Nemzetközi főosztályt – amely államközi pénzügyekkel foglalkozott – Száberszky József vezette, aki korábban államvédelmi ezredes volt. A Horthy korszakban bőrizem tulajdonosa volt, de ez nem zavarta abban, hogy »vad«

6 Trajanovits Lajos: *Életem története* (Emlékiratok). Debrecen, 1993. 122–125.

7 Rövid életrajzát lásd Kövér György: *A Magyar Külkereskedelmi Bank története dokumentumokban és elbeszélésekben*. É. n., h. n. [2001] 17.

kommunista és karrierista legyen. A főosztály feletti felügyeletet dr. Vásárhelyi Pál pártunkívüli államtitkár gyakorolta [...] Ezidőben az államtitkári funkciókat megszüntették. Így valamennyi államtitkárnak le kellett mondani. Államtitkárok helyett minden minisztériumban kineveztek egy miniszter első helyettest; mellette volt több miniszterhelyettes. Ennek során Vásárhelyit nem nevezték ki, nyugdíjazták, és Antos István lett az első helyettes, Sulyok Béla helyettes, továbbá két munkaskádert is kineveztek miniszterhelyettesekké. Az egyik nevére már nem is emlékszem, a másik, Polányi Szücs Lajos egy ronda alak volt, aki későbben – az ellenforradalom után – miniszterséget akart, de nagyot bukott. Kossa István miniszter is lefelé [bukott], más hivatal vezetője lett, és helyette Olt Károly lett a miniszter. Olt korábban kistisztviselő volt, szürke és gyáva, parancsokat végrehajtó alak. A pénzügyek igazi vezetője – persze erős politikai korlátok között – Antos István volt. [...]

E változások során Szaberszky szorgalmazására megindult egy folyamat, azzal a törekvéssel, hogy a nemzetközi pénzügyi főosztályba olvassák be a vezetésem alatt álló devizaosztályt. Én ezt elfogadtam, mert logikus és ésszerű volt. Így aztán megszületett a Pénzügyi és Deviza főosztály Szaberszky vezetésével; öt osztályra tagolva. Sulyok sakkhúzása folytán én függetlenített főosztályvezető-helyettes lettem. Pontos munkaköri megosztás nem volt; gyakorlatilag én továbbra is a devizaügyeket, a nemzetközi jogi ügyeket és az államközi tárgyalásokat irányítottam a főosztályon belül. Szaberszky komisz főnök volt, külsőre csúnya, mint az ördög.

Néhány jellemző vonással érdemes – mint akkori jelenséggel – megemlékezni róla. Hiú és nagyratörő volt. Nagyon bántotta, hogy nem nevezték ki miniszterhelyettesé, de az új káderek felé talpnyaló volt, ha felettesek voltak, eszméletlenül támogatta őket, ha hűséges alattvalók voltak. Viszont főnökét, Sulyok miniszterhelyettest – aki értelmiségi származású volt – eredményesen fúrta, úgyhogy rövid időn belül megfosztották funkciójától és – nagy bukás – valami főiskolára tanárnak nevezték ki. Ezt követően Antos lett a főnökünk. Legkorábban este 9h-kor hívott magához [Szaberszky] az ügyek megbeszélésére. Ilyenkor mindenféléről beszélgetett is – nyilván káderezés. Elmélete az volt, hogy értelmiségi származású nem lehet igazi kommunista. Magán kívül volt, amikor természetes egyszerűséggel megkérdeztem: és Rákosi, Gerő, Révai? Bizalmatlansága határtalan volt. Így pl. a költségvetés minisztertanácsi előterjesztését úgy tette elem, hogy azt a részt olvashattam el, amely a devizagazdálkodásról szóló összefoglalót tartalmazta (a részleteket már nem mutatta), és úgy kellett sebtében véleményt mondanom. Ez éberség is volt, de módszer is, hogy ne kapjak általános áttekintést, és ő legyen a legokosabb. Halála után kezembe került a minősítés, amelyet rólam írt. Eszerint röviden: jó szakember vagyok, akit egyideig még meg lehet tartani. A legnagyobb piszkosság az volt, hogy anyagiásnak jellemeztek, akit időnként jutalmazni kell. Ehhez az tartozik, hogy amikor fizetéscsökkentéseket hajtottak végre, az osztályon a vezető munkatársaknak maguknak kellett javaslatot tenni a csökkentésre. Én 3 500 forint fizetéssel jöttem át a Bankból és 2 900 forintot javasoltam új fizetés gyanánt (3 200 forintban állapították meg). Soha egy szót anyagiakról nem szóltam. Szabadságra soha sem ment, mert helyettesében nem bízott.

982. július 17.

Amikor napvilágra kerültek a koncepciók percek, és megindultak fordított irányban az eljárások, Szaberszky egy hétre eltűnt és visszatértekor nagyon ideges volt; arcának egyik fele elferdült, mint ha kisebb gutaütést kapott volna. Amikor telefonhírt kapott, hogy az ÁVH főnökét letartóztatták, délután a szobájában szájba lőtte magát; röviddel azelőtt, hogy detektívek érkeztek érte. Szerencsére én ép[pl]en kimentem a minisztériumból egy kávét meginni. Amire visszaértem, Fekete János értesített az eseményről. A szobát a detektívek már lepecsételték. A dolog hátterét máig sem tudom. Igazságtalanul letartóztatták a titkárnőjét, Lakos Évát is, akit azután rehabilitáltak, és a Püm. személyzeti főosztályvezetője lett. Nagyon tisztességes és csúnyaságában is vonzó nő volt, igazi, hithű kommunista.

Természetesen nagy volt az izgalom a Püm. vezetők és a főosztály dolgozói körében egyaránt. Én is el voltam készülve, hogy elvissznek. Este Évának átadtam minden megtakarított pénzemem – talán 1 500 frt lehetett, és felkészítettem a lehetőségekre. De nem történt semmi ilyen. Ellenben kitört egy

bizalmi válság. A Külügyi államtitkárt, Berei Andort bízták meg annak vizsgálatával, mi történjék a főosztállyal? Végül is úgy határoztak, hogy az államközi pénzügyi tárgyalások ügyeit elveszik a főosztálytól, és a külügyminisztériumban létesítenek egy megfelelő szervezet, amelynek vezetője Fekete János lett, addig osztályvezető a főosztályon. Így a főosztály átszerveződött, önálló osztály lett a vezetésem alatt. Az átszervezés megint rám hárult. Lényegében visszaállott a régi rend, azzal a különbséggel, hogy mint önálló osztály közvetlenül az államtitkár (Antos et) alá tartoztunk. Az önálló osztályvezetői állás a főosztályvezető-helyettesivel egyenrangú volt, így hát sértetlenül kerültem ki az ügyből; sőt önálló vezető lettem. Igaz, hogy egy Rácz nevű káder személyében politikai ellenőr helyettest kaptam. Ez egy korlátozott, fűró rémalak volt, de Antos elotárs is utálta, így gyorsan megszabadultam tőle. A külügyminisztériumban az új szervezeti részleg nem tudott beilleszkedni, és így rövidesen azt a feladatot kaptam, hogy készítsek tervezetet az önálló osztálynak főosztállyá való átalakítására. Ezt azonban már nem értem meg, mert Háy [László] elvtárs meghívott a külkecskedelmi minisztériumba miniszterhelyettesnek.⁸

Háromjuk közül a legfiatalabb, Fekete János (1918-2009) szarvasi gimnáziumi érettségivel a szarvasi takarékpénztárból 1948-ban került fel a Magyar Nemzeti Bankba, ahonnan az évtizedfordulón szintén a Pénzügyminisztériumba vezényelték.

„...ekkor kaptam a hírt, hogy egyenesen Kossa István miniszter utasítására 1950. január 1-jével át vagyok helyezve a Pénzügybe. [...] a Nemzetközi Osztályon kellett jelentkeznem egy Szaberszky József nevű férfinál, a főosztályvezetőnél.

Szaberszky, akiről köztudomású volt az ÁVH-s múltja?

Igen ez tény. Később öngyilkos lett, én találtam meg. Ő volt az én közvetlen főnököm. [...] Szaberszky Jóska helyettese voltam, aki előzőleg csakugyan az Államvédelmi Hatóságnak volt a főatyaistene, Péter Gábor helyettese. Egyébként gyönyörűen zongorázott, igazán humanista műveltségű ember volt. Korábban a Vörös Segély vezetője. A lebukottakat segítette. [...] Amikor Szaberszkyt odavették, az volt a múltjában a nagy pozitívum, hogy támogatta ezeket az embereket. Persze nemcsak ezért került oda. Hanem az ÁVH vezetője, Péter Gábor volt az illegálításban Szaberszky felső kapcsolata, aki a pénzt begyűjtötte. Neki pedig volt ott egy helyettese, Lakos Éva. Úgy hogy ő hozta magával Évát és ő lett az én helyettesem a Pénzügyben.

Jól érezte magát ilyen körülmények között? Azokban az években kapott az ÁVO-tól egy főnököt és egy helyettest?

Nem kaptam, hanem amikor odavettek a Pénzügybe, ők már ott voltak. Engem Szaberszky »szúrt ki magának«. A kiszűrés pedig ahhoz a bizonyos szarvasi értelmiségi aktívához kapcsolódott. A Plehanovról beszélő központi előadó, akit én annak idején Szarvason nem buktattam le, a párt káderosztályán dolgozott. És amikor visszajött, elmesélte Szaberszkynek: lent van egy ilyen nekünk való »csudabogár«. Sulyok Bélának kellett egy párttitkár, és Szaberszkyvel jöbön volt...

Szaberszky maga alá rendelt egy megbízható embert?

8 Bacsoni Jenő: *Naplójegyzetek* (kézirat). 68–72. Az 1980-as évek elején készült naplójegyzeteket Bacsoni Gábor engedélyével használhattam. Jóval rövidebbre fogva mesélte el a szervezeti változásokat az OHA számára adott interjúban, de a Szaberszkyre vonatkozó rész lényege egybevág a másik szöveggel: „A Pénzügyminisztériumban volt egy Nemzetközi Főosztály. Amikor én odakerültem, külön megszerveztem a Deviza Osztályt. A Deviza Osztály formailag a Hitelpolitikai Főosztály alá tartozott, amelynek László [Andor] volt a vezetője, de gyakorlatilag én Sulyok Béla államtitkárral voltam kapcsolatban. Aztán Szaberszky szorgalmazására, hogy ez így nem jó politikailag, ez, az, amaz, ebben benne volt az én polgári múltam is, de benne volt sok minden egyéb is, az ő nagyraavágása, szóval felvetette, hogy a kettő egyesüljön, a Nemzetközi Főosztály és a Deviza Osztály. Kidolgoztuk az egyesülési tervet és akkor a Nemzetközi Főosztály főosztályvezető-helyettese lettem, a Deviza Osztály pedig beolvadt ebbe a főosztályba. Így két évig Szaberszkyvel együtt kellett dolgoznom. Borzasztó főnök és ember volt; madáriresztője a Pártnak.” Interjú Bacsoni Jenővel. 1986. február. (Készítette: Pécsi Vera) 1956-os Intézet és Oral History Archívum (OHA) 32. sz. VIII–IX.

Azt mondta, hogy pont egy ilyen ember kell neki. Az első beszélgetést – amíg élek – el nem felejttem. Szaberszkytól mindenki óvott. Merthogy ávós ezredes volt korábban. Barátságosan fogadott, érdeklődött iskolai végzettségem után. Mondtam: érettségiztem. Itt egyetem kell, jelentkeznek a közgazdasági egyetemre. Mit tud még? Jött a jól bevált rutinválasz: semmit, de mindent meg tudok tanulni három hónap alatt... Hogy állok a nyelvekkel? Hadifogságban tanultam oroszul, gimnáziumban franciául, németül, azóta persze nem gyakoroltam. Négy nyelvet meg kell tanulnom. A tanárokról, költségekről ő gondoskodik. Még folytatta is: milyen társadalmi munkát végzek? Itt a Pénzügyben még nincs ilyen munkám. Erre rávágta: úgy sincs alapszervi párttitkár, vállald el azt is... Egyszóval »megtömött« munkával. Amikor kívánságait végigsorolta, rám nézett, hogy mit szólok hozzá? Négy nyelv, egyetem, alapszervi párttitkárság és osztályvezető beosztás. Nyeltem egyet és azt kérdeztem: mennyi időt ad a négy nyelvhez? Évenként egy nyelvvizsgát kellene produkálnom. Rendben, meg fogom csinálni. Kezet fogott velem. Megállapodtunk? Igen.

Mekkorák voltak akkoriban a fizetések?

907 forint volt a fizetésem, amikor a munkás átlagfizetés 800 forint... Akkoriban – ha jól emlékszem – az indulásnál 700 forint volt a maximum a kollektív szerződésben, utána emelték 900 vagy 1000 forintra. Én akkor a nem vezető állásúak kategóriájába tartoztam.

Egy osztályvezető fizetése viszont már az 1200 forintot is elérte...

Az már kiemelt fizetés volt. [...] Jellemző a korra, hogy amikor átkerültem a Pénzügybe, ott volt egy helyettesem – Csíkszenti. Igazi régi vágású gentleman. Egyszer megkérdezte tőlem: »mennyi a Te serkentésed? Mi az a serkentés? Merthogy náluk a fizetés két részből állt: az egyik az állami fizetés és hozzá jön a »serkentés«. Hogy lehet az? De hiszen ez a lényeg! Nekem 560 forint a fizetésem, mint állami miniszteri előadónak és ehhez jön 3500 forint serkentési pénzem.

Bementem a főnökömhöz, Szaberszkyhoz: te Jóska, én furcsa dolgokat hallok. Ami pénzt én itt kapok, az osztálytanácsosi bér – akkor éppen ebbe a kategóriába tartoztam. De nem kapok semmiféle serkentést! Értelenség volt a válasz. Szerinte egy kommunistának nem kell serkentés. Kell vagy nem kell, nem tudok megélni... Aztán rövidesen megszűnt a serkentés, összeolvastották a két fizetést. 1750 forintot kaptam sokáig. [...]

Szaberszky József nem ismert humort. Ő aztán véresen igényes ember volt.

„Véresen igényes” – ez telitalálat, hiszen ávós volt...

Ő ilyen volt. Egyébként később megkaptam, hogy rólam mit írt: a Feketét meg kell terhelni... szóval hogy én vagyok az, aki mindent kibír. Egyszerre négy nyelvet tanultam, egyetemre jártam, párttitkár voltam, napi 16 órát dolgoztam. [...]

A Főnököm, Szaberszky József ellen elfogató parancsot adtak ki, és készült egy »Szaberszky-per«, amelyben én lettem volna a másodrendű vádlott. Szaberszky nem várta meg, hogy elvigyék. Öngyilkos lett. Ezzel a per tárgyát vesztette. Később barátoktól hallottam, hogy az egyik vádpont a Jendrassik-ügyben kifizetett 30 000 dolláros vételár lett volna... De ez már egy későbbi történet.⁹

A mindhárom visszaemlékezésben szereplő Szaberszky rendkívüli csúnyaságáról csak az első két, régi szakember tett említést. Pedig azt hihetnénk, hogy a látvány nem állás-

9 Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak. H. n. 1999. 85; 88–91; 101. A Jendrassik György Ganz-vezérigazgatóval, feltalálóval folytatott párizsi tárgyalásokról és a motorvonatok szabadalmáért átutalt 30 000 dolláros vételárról lásd uo. 98–101. Fekete a személyi konstellációkat (magát a devizaosztály főnökének állítva) hasonló módon mesélte el a Történeti Interjúk Videotára számára nekünk adott interjújában: „...én is átkerültem a pénzügybe, én lettem a devizaosztály főnöke, és ez a Sulyok Béla volt a nagyfőnök, és kettőnk között volt egy Szaberszky József nevű férfi, aki korábban az ÁVÓ-n dolgozott, ezredes volt, és az ő helyettese, azt is magával hozta, Lakos Éva nevű hölgy, az volt az én helyettesem. És akkor elkezdtem foglalkozni a nemzetközi pénzügyekkel...” Fekete János-interjú, 2000. febr. 10. (Készítette: Fonyó Gyula, Kóvér György, Hanák Gábor) OSZK Történeti Interjúk Videotára (OSZK TIV).

pontfüggő.¹⁰ Finom különbségtételt jelez, ahogy Trajanovits Szaberszkyt és titkárnőjét e tekintetben egy kalap alá veszi, Baczoni viszont Lakos Évát „csúnyaságában is vonzó nőnek” mutatja be. Az, hogy Fekete egyáltalán nem emlékezik meg a külsőről, lehet pusztán kegyeleti aktus, de összefügghet azzal is, hogy Fekete utólag is úgy értékelte, hogy sokat köszönhet Szaberszkynek. Trajanovitscsal szemben, aki Szaberszky tökéletes műveletlenségét hangsúlyozza, Fekete egyenesen „igazán humanista műveltségű embernek” titulálja, aki ráadásul „gyönyörűen zongorázott”. Miután ez utóbbi információt Fekete aligha szerezhette be a minisztériumban, azt is feltételeznünk kell, hogy főnökével a munkahelyen túlnyúló kapcsolatban kellett, hogy álljon. Ami persze azt is jelenti, hogy legjobban ő ismerhette. Volt főnöke érdemeit alátámasztandó igyekszik „pozitívumokat” keresni. Jellemző, hogy miközben Szaberszky múltjából Trajanovitsnál csak a „bőrügynökség” bukkant elő, Baczoni visszaemlékezésében már „bőrüzem tulajdonossá” avaszt, miközben Feketénél semmi sem szerepel a hajdani burzsoáziához kötődésről.¹¹ Ő csakis a „Vörös Segély vezetését” említette.¹²

Vajon mit tudna kezdeni a hagyományos, elsősorban a jogászai érvelés logikájára alapozott történetírás módszertanilag azzal, ahogy a tanulásról, a nyelvtudásról alkotott kép Trajanovits és Fekete információiban ellentmond egymásnak? Ha csakis az tekinthető igaznak, amit három tanú egybehangzóan állít, akkor a fenti három szemtanú Szaberszkyről szóló állításaiból szinte semmi sem maradna érvényben. Persze gyakorolhatnánk a szövegek tartalmi referencialitását illetően szigorú forráskritikát is: Trajanovitsnak nem kötötték az orrára új főnökei előéletét. Szaberszky 1922-ben kereskedelmi akadémiai érettségét szerzett, s az évtől anyja bőrüzletében állt alkalmazásban magántisztviselőként, nehéz tehát közgazdasági analfabétaként elképzelni.¹³ Lehet, hogy Szaberszky és Fekete a nemzetközi pénzügyekben járatlan volt, de ez az állítás biztosan téves Baczonira nézve, aki a MNB-ben már e téren is komoly tapasztalatokra tett szert. Inkább a PM és az MNB közötti rivalizálás sejlik a fenti állításból, az ugyanis, hogy az MNB-ből hoztak át egy sor embert a devizaügy irányítására, amit a régi PM-esek láthatóan zokon vettek. Emiatt teljesen elhalványult annak a jelentősége, hogy azok régi szakemberek voltak-e, vagy sem. Azt is könnyen ellenőrizni lehet, hogy Fekete mikortól járt egyetemre, mikor tanulta a nyelveket, ha netán a PM-főosztályvezető által fogadott nyelvtanár képzete kétségeket ébreszthet az utókor szemlélőjében. Szaberszky és Fekete között a régi értelmiséggel szemben nyilván összekötő kapocs volt, hogy egyiküknek

10 A csúnyaság ténye olyannyira kétségbevonhatatlan, hogy Farkas Vladimír szerint ezért távolították el az ÁVH-tól, s került a PM-be: „1957 elején tudtam meg Péter Gábertől, hogy Szaberszkynek azért kellett az ÁVH-tól távoznia, mert Rákosi szerint elviselhetetlen volt egy ilyen csúf zsidó a vezetésben.” Farkas, 1990. 164.

11 Szaberszky Zsigmond [sic!] 1902-ben jegyeztette be bőr árucikkkel és cipőkellékekkel kereskedő cégét Budapesten, amelyet 1917-es halála után özvegye, született Kunstädter Borbála vitt tovább. A fiúk, Ernő és József 1936. december 1-jén léptek társas viszonyba anyjukkal. A céget az anya önállóan, a másik két társtag pedig együttesen jegyezte. Az anya az Irgalmasok Kórházában 1944 novemberében hunyt el. A háborúban Ernő eltűnt, s a kifosztott céget Ernő gondnoka, felesége, Grünfeld Klára és leánytestvérük, Renkei Györgyné szül. Szaberszky Katalin próbálta újra életre kelteni 1948-ban. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 2. e. Cégbíróság. Cg 8501.

12 Szaberszky József magántisztviselő 1929–1930-ban volt először letartóztatva az „állam és társadalmi rend felforgatása” címén, 1930-tól rendőri felügyelet alatt állt, 1935-ben ismét letartóztatták, ezúttal a Vörös Segély miatt. BFL VII. 5. c. Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék 5955/1930; 3990/1935. Szaberszky és későbbi felesége, Weisz Ibolya Vörös Segélyben játszott szerepére lásd a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) gyűjteményében Csillag Pál (867. f. 1/c – 7); Futó Erzsébet (867. f. 1/f – 47); Kiss Tiborné, Erdős Ilona (867. f. K – 185) visszaemlékezéseit.

13 BFL VII. 5. c. Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék 5955/1930.

sem volt egyetemi végzettsége. S a Bacsoni által írott jellemzésbe a Feketét illető másfajta elbánásba az is belefér, ahogy Szaberszky pátyolgatja az új kádereket, ha hűségese alttalónak bizonyulnak. Bacsoni határozottan állítja, hogy Szaberszky fúrta Sulyok Bélát, Fekete viszont összebékíti Sulyokot és Szaberszkyt, legalábbis abban egymásra talál, hogy Feketét oda kell venni a PM-be párttitkárnak.

A negyvenes évek vége, ötvenes évek eleje kétségtelenül a nagy szervezeti változások kora. Az idézett visszaemlékezésekben, interjúkban az átszervezések, a személyes pozíciók átrendeződése vitathatatlanul központi helyet tölt be. Sokszor csak ilyen forrásokból ismerhetjük meg egy-egy változtatás szubjektív motívumait (kít hogyan befolyásolt, hogy lemaradt a miniszterhelyetességről, ki hogyan fogadta, hogy áthelyezik, s végül, de nem utolsósorban az állandóan felbukkanó „fúrás”, stb.). A szervezeti és személyi pozíciók dinamikájának elbeszélésekor a visszaemlékezők háromfajta ígealapot használnak. Általános alanyt, amikor többes szám harmadik személyben valamifajta rajtuk kívül álló mozgatonak szinte személytelenül tulajdonítják a történeteket (kinevezték, rábízták, leminősítették, helyezték; megszüntették, kineveztek, nyugdíjazták, megfosztották, végrehajtották, lepecsételték, letartóztatták, rehabilitálták, határozta, létesítenek; odavették, kiadták). Értelemszerűen egyes szám harmadik személyben beszélnek arról, akinek konkrétan tulajdonítják a cselekvést. Választott esetünkben a már-már diabolizált Szaberszkynek mindenféle gonosz cselekedettel terhelik meg a poggyászát. A legtöbbet Trajanovits írja ebben a formában a rovására (utasított, bemutatkozott, kijelentette, üldözött, börtönbe juttatta, megtámadott, kívánta, kérdezte, kiüldözött, tajtékzott, szította). Bacsoni igyekszik a lehető legszemélytelenebbül ismertetni a szervezeti változtatásokat. Az általa is ördögi figurának beállított Szaberszkyt még nyelviileg is csak ritkán engedi közel magához (támogatta őket, tette elem, rólam írt, nem bízott, lótte magát), inkább vitriolos jellemzést ad róla. Nála a leggyakoribb a fent említett általános alany, pedig évtizedekkel később is nagyon pontosan látja, hogy milyen személyes mozzanatok húzódtak meg valamilyen strukturális változtatás háttérében. Mondhatnánk úgy is, hogy ő a legfegyvelmezettebb. Az általános alany Feketénél fordul elő a legritkábban, viszont az ő életében előszeretettel pozitív ágensként szerepeltetett Szaberszkyt egyes szám harmadik személyben lépteti fel (segítette, támogatta, hozta, mondta, fogadott, érdeklődött, gondoskodik, folytatta, nézett). Természetesen az elbeszélő maga is felbukkan a szövegekben, egyes szám első személyben. Trajanovits hol áldozatként, hol ellenállóként (bőröndömmel jártam, félttem, nem voltam hajlandó, azt mondtam, kellett neki mondanom, fogtam magam, bevittem). Bacsoni relatíve autonóm helyzetének megfelelően pozicionálja magát első személybe (főosztályvezető-helyettes lettem, irányítottam, megkérdeztem, kellett véleményem mondanom, jöttem át, kimentem, önálló vezető lettem, helyettest kaptam, megszabadultam tőle, feladatot kaptam). Előszeretettel beszéli egyes szám első személyben a történeteit Fekete János. Az interjú műfajából következően szívesen idézi fel párbeszédes formában is a helyzeteket. Nála Szaberszky rögtön az első alkalommal pertu rábeszéli a párttitkárságra: „vállald el!” Sőt mi több, ők kézfogással pecsételték meg a szövetséget: „Megállapodtunk.” Később pedig így állít be főnökéhez: „Te, Jóska”. Úgy tűnik, hogy a dialogizálásra hajlamos elbeszélő egy más jellegű viszonyt is tudomásunkra hoz.

Szaberszkynek mint főnöknek egyébként kötelességei közé tartozott a beosztottak jellemzése, minősítése. Trajanovits már a PM-ből való kirúgása után egy párttagtól tudja csak meg, hogy Szaberszky az éberség elmulasztása ürügyén akart ellene eljárni. Bacsonit, aki Szaberszky halála után jutott hozzá a káderanyagához, főnöke csak egy ideig akart jó régi szakemberként megtűrni. Láthatóan ezeket olvasva az esik neki legrosszabbul, hogy a jellemzésben anyagiának állítja be. Fekete is birtokába jutott saját jellemzésének (talán még lepecsételése előtt mentette ki a dokumentumokat Szaberszky szobájából, de sokan 1956

őszén vehették kézbe a róluk írottakat), azzal dicsekszik még évtizedek múlva is, hogy őt olyan embernek ismerte el, aki minden terhet elbír.¹⁴

A legjellemzőbb mégis a Szaberszky halálával kapcsolatos elbeszélések különbözősége. Trajanovits már nem dolgozott a minisztériumban, amikor az öngyilkosság bekövetkezett. Közvetlen okként a Joint-ügyet, tehát Szaberszky amerikai zsidó segélyek körüli érintettségét jelöli meg, de az alapvető ok szerinte mégis az, hogy kirugdosta a régi szakembereket, hozzáértés híján „hibát hibára halmozott”, így tulajdonképpen beteljesedett rajta a végzet. Bacsoni sem volt a helyszínen, épp kiment egy kávé inni a minisztériumból (vajon bent nem lehetett?), s tulajdonképpen Feketétől értesült a történetekről. Arra viszont határozottan emlékszik, hogy az öngyilkosság előtt Szaberszky eltűnt egy hétre a minisztériumból, és hogy szinte szélütöten torzult arccal tért vissza. Még a nyolcvanas években sem tudott, vagy legalábbis naplójegyzetei számára sem közölt semmit az ügy háttéréről (azt viszont igen, hogy Lakos Évát, a titkárnőt igazságtalanul tartóztatták le, s hogy rehabilitálták). Fekete, a rá jellemző közvetlenséggel meséli el, hogy „ő találta meg” főnökét annak öngyilkosságakor. Miközben egy szót sem ejt arról, hogy mi volt a tervezett „Szaberszky-per” lényege. Azt viszont hozzáteszi, hogy ő, vagyis Fekete lett volna a másodrendű vádlott. S ezt „barátoktól” hallotta később. Csakhogy az elsőrendű vádlott halálával „a per tárgyát veszítette”.¹⁵

Első személyben – többször

Mióta oral history-interjúk készítése során előfordult, hogy ugyanazzal a személlyel kétszer is beszélgettem az életéről (a Losonczy-életrajz, illetve portréfilm kapcsán egyszer magnóval, egyszer pedig videokamerával), gyakorta eszembe jutott Elias Canetti szellemes megállapítása: „Azoktól, akiket jól ismerek, szeretem újra és újra meghallgatni ugyanazokat a történeteket, főleg, ha életük legfontosabb eseményeiről van szó. Csak azokkal viselem el az érintkezést, akiknek a története minden alkalommal kicsit másként szólnak. A többiek pusztán színészek, akik jól betanulták a szerepüket, nekik semmit sem hiszek el.”¹⁶ Vajon a megfigyelés, ami a mások történeteit időnként meghallgató író erre a reflexióra készítette, miként befolyásolja a szóbeli történelem művelőjét, kutatóját? Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy a visszaemlékező elbeszélések szerkezetét a jelenbeli pozíció s az abból a látószög-ből felelevenített emlékező időben változó cselekményszövése határozza meg.¹⁷ De vajon

14 Feketét még azután is a „legmegbízhatóbb káderek között” tartották számon, hogy feleségét 1950 végén az FM-ben kizárták a pártból, ugyanis „életrajzából elhallgatta, hogy 56 hold földje, mozija és garázsa van az édesapjának”. BFL XXXV.100. c. 152/3. őe. Az MDP Földművelésügyi Minisztérium PB iratai, 1950. nov. 22. Fekete haladéktalanul jelentette a PM-ben a feleségével történeteket, ahol ennek ellenére javasolták, hogy a magyar–holland kártalanítási tárgyalásokra a delegáció helyettes vezetőjéül őt küldjék ki. A javaslatban a delegáció vezetőjeként Bacsoni szerepelt. Bacsoni Jenő személyzeti anyagát fia bocsátotta rendelkezésemre.

15 Farkas Vladimír visszaemlékezésében közli Szaberszky „öngyilkosságba kergetésének a történetét”. Eszerint Kovács István, az MDP káderosztály akkori vezetője magához hívatta, és választ kért tőle Rákosi megbízásából arra a kérdésre, hogy „miért ajánlott ő, azaz Szaberszky, egy rendőrspiclit, Péter Gábort a pártba”. Ezután még meglátogatta Farkas Vladimír feleségét, aki akkor az MDP Gazdaságpolitikai Osztályán dolgozott, majd visszatérve a PM-be, szobájában föbe lőtte magát. Farkas, 1990. 375–376.

16 Canetti, Elias: *Feljegyzések* (vál. ford. Halasi Zoltán). Bp. 2006. 73.

17 Gyáni Gábor: *Emlékezés és oral history*. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 139–140.

milyen szerepet játszik mindebben az írott és az elmesélt emlékezés idejének és helyének pozicionálása és médiuma?

Tekinthetjük véletlennek is, hogy az alábbi esetet három alkalmi szövegből illusztráljuk. A történetet Fekete János először a Helmut Schmidt 75. születésnapjára összeállított emlékkönyv számára írta meg. A „sztorit” aztán elmesélte Benda Lászlónak is, ami a fent már idézett interjúkötetben is megjelent (magyar fordításban szemelvényesen idézve a Schmidt-emlékkönyvben már publikált szövegből). Végül, de nem utolsósorban az MKB története számára készült interjú során Fekete Jánossal nekem is módomban állt beszélgetni, s a kép- és hangfelvételt a Történeti Interjúk Videotára (OSZK TIV) őrzi.

Először az 1993-ban írott visszaemlékezés szövegét idézzük. Eszerint Fekete még német pénzügyminiszter korában találkozott először Schmidttel, s a régi ismeretségre tekintettel jutott eszébe őt felkeresni:

„[1982] február végén nyomban felhívtam a magyar követséget Kölnben és megkértem a nagykövetet, hogy egyeztessen egy időpontot számomra a kancellár hivatalánál. A nagykövet hamarosan visszahívott és arról tájékoztatót, hogy Helmut Schmidt beteg és törölt minden találkozót és minden látogatót lemondott. Makacs ember lévén és tudva, hogy mennyire szorít bennünket az idő, arra kértem a nagykövetet, hogy hívja fel a Kancellária Hivatalát még egyszer és tájékoztassa ottani kollégáit arról, hogy nyomatékosítsa kérésemet a helyzet sürgősségére való hivatkozással. Nemsokára üzenetet kaptam a nagykövettől, hogy betegsége ellenére Mr. Schmidt fogad. Március első napján így elutaztam az NSZK-ba és a kölni diplomáciai képviseleten vártam Schmidttel úr üzenetét. Aztán a Kancellária Hivatal tájékoztatót, hogy a kancellárt bonni rezidenciáján látogathatom meg. A nagykövet kíséretében mentem oda.

Az épület egy nagy fás kert közepén terült el, amelyet a rendőrség erősen védett. A Szövetségi Köztársaság annak idején a terrorista hullám időszakát élte. A szükséges ellenőrzés után az épülethez hajtottunk. Alig hogy beléptünk a házba, Loki Schmidt asszony üdvözölt bennünket és arra kért, hogy ne fárasztam ki a férjét, mert magas láza van. Ezután bekísértek a szobájába. A nagykövet kint várt Schmidttel asszonnyal, és én egyedül maradtam, négy szemközt a kancellárral, aki valóban súlyos influenzától szenvedett. Arca kipirult a láztól, és házikabátban ült az ágyon. Náthás hangon köszöntött és rögtön a tárgyra tért. Közölte, hogy pontosan tudja, miért erőltettem a találkozó létrejöttét, és ő csak egy ok miatt engedett az erőszaknak, nevezetesen, mert neki is van mondanivalója.

E bevezető után minden udvariaskodás nélkül rögvést jövedelem céljára tértem. Tájékoztattam nehéz fizetési helyzetünkről, az azzal járó veszélyekről és arról, hogy a Nemzetközi Valutaalap hitele csak néhány hónappal a tagfelvételünk után válik lehetségessé. Addig azonban áthidaló megoldásként a BIS [Bank for International Settlement] segítségére van szükségünk. A BIS azonban minden valószínűség szerint ezen egyébként szokatlan hitel mellett csak a befolyásos tagországok jelentős politikai és állami támogatása esetén kötelezi el magát. Végül úgy foglaltam össze a helyzetet, hogy támogatás nélkül Magyarország kénytelen lesz bejelenteni a fizetéseképtelenségét. Schmidttel kancellár figyelmesen hallgatott. Aztán a maga kissé kimért modorában szimpátiájáról biztosított és kifejezte meggyőződését, hogy a fizetéseképtelenségi hullám továbbgyűrűzését meg kell állítani, mivel az egész nemzetközi pénzügyi rendszert veszélyezteti. Ahhoz azonban, hogy támogassa kérésemet, szükség van Pöhl úrnak, a Bundesbank elnökének és Hans Mathöffer úrnak, az NSZK pénzügyminiszterének az egyetértésére. Megígérte, hogy haladéktalanul kapcsolatba fog lépni Pöhl úrral és Mathöffer úrral a BIS hitel ügyében. Egyúttal biztosított arról is, hogy az NSZK-kormány támogatni fogja tagfelvételi kérelmünket a Nemzetközi Valutaalapba és Világbankba.

Miután befejeztem, Schmidt úr elmagyarázta, miért tartotta fontosnak találkozásunkat. Elmondta, hogy különösen a lengyel események miatt felerősödött a szövetségi kormány keleti politikájának bírálata. Egyes ellenzői egyenesen a keleti politikájának csődjéről beszélnek. Ezért fontosnak tartaná, ha Kádár János és felesége tavasszal ellátogatna az NSZK-ba. Aztán megkérdezte, vállalnám-e javaslatának közvetítését Kádár Jánoshoz. Bár jól tudtam, hogy sem Kádár János, sem

felesége nem szeret utazni, azzal is tisztában voltam, milyen fontos, amit kér, ezért elvállaltam. Megígértem az üzenet továbbítását és jeleztem, hogy megítélésem szerint Kádár János nem fogja visszautasítani a javaslatot, hiszen szükség van a nagyformátumú külpolitika fenntartására. Azt kellett demonstrálnunk, hogy, hogy a 'keleti politika' a nehézségek ellenére fenntartható és folytatható. Ahogy megígértem, kérését továbbítottam Kádár Jánosnak, aki azt kedvezően fogadta. A látogatásra 1982 áprilisában került sor.

A mintegy egyórás beszélgetés után azzal a meggyőződéssel vettem búcsút a kancellártól, gyors jobbúlást kívánva neki, hogy Magyarország számíthat a szövetségi kormány és személyesen a kancellár támogatására.

A Helmut Schmidtnél tett látogatás után Frankfurtba utaztam, hogy találkozzam a Bundesbank elnökével, Karl Otto Pöhllel. Miután tájékoztattam a kancellár nézeteiről, biztosított arról, hogy megkapjuk támogatását a BIS-ben. Aztán Frankfurtból Bázélbe utaztam és tárgyaltam Fritz Leutwilerrel, aki kapcsolatba lépett az IMF vezetőségével Washingtonban. Jacques de Larosière, a vezérigazgató már informálódott a szövetségi kormány és más vezető nyugati országok álláspontjáról Magyarországgal kapcsolatban. Kifejezte reményét, hogy semmi akadály nem lesz Magyarország IMF-taggá válásának, és hogy hitelt kaphasson a Nemzetközi Valutaalaptól.

A Helmut Schmidt által elfoglalt pozíció eredményeként a BIS tagbankjai segítettek Magyarország hitelgényének kielégítésében. [...]”¹⁸

Benda László a következő formában hallgatta vissza a történetet:

„Ilyen körülmények között kellett megoldanom a hirtelen támadt válsághelyzetet. Erre volt nekem a régi stratégiám. Három kulcsembert kell meggyőznöm. Ez egyszer (1956 után) már bevált. Most ki az a három ember, aki tud rajtam segíteni? Gondoltam: az első a BIS, akkor Lámfalussy vezérigazgató-helyettes volt, a főnöke a német Günter Schleiminger, és volt egy angol devizaigazgató, számomra ők hárman voltak a kulcsemberek. Szerencsémre, volt a banknak egy svájci elnöke, Fritz Leutwilernek hívták. Régi ismerősöm. Ő igazán rendes volt. Elvégre kitől kaphatok én 600 millió dollárt? Csak a központi bankok bankjától, a bázeli BIS-től. Ezért elmentem Bázélbe, és fölvettem a 600 milliót. Lámfalussy »Alex« akkor helyettes főnök volt. Azt válaszolta, hogy ő ebbe nem kíván beleavatkozni. Mert ez szokatlan ügy és végtére ő is magyar... Schleiminger azt mondta, szóba sem jöhet ez a dolog. [...]

Ezek után úgy gondoltam, hogy egyetlen ember tud rajtam segíteni: Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár, meg az ő Nemzeti Bank-elnöke (Karl Otto Pöhl) és a pénzügyminiszter (Mathöfer). Nekem Pöhl kellene, hogy ő szóljon le ennek a Schleimingernek. Mert végül is az ő főnöke. Próbáljon egy hitelt összehozni. Elmentem Pöhlhöz, aki elmondta: János, nem tudok segíteni, mert ehhez politikai döntés kell. Ehhez kancellári döntés szükséges. Azt is hozzátette: most nem is lehet Schmidttel beszélni, mert egy hete beteg. Tüdőgyulladásos megfázása van. Hazajöttem, elmondtam, hogy baj van. Felkértem az akkor bonni nagykövetségünket, – Kővári Péternek hívták – kérjen egy találkozót Helmut Schmidttől. [...] azt azért mégsem tehetem, hogy Pestről felhívom. Azt lehetett tenni, hogy a követ menjen be, kérjen egy látogatást a kancellárnál. Kővári azt mondta, hogy a kancellár beteg – reménytelen. Második menetben megismételtem, hogy csupán 10 percre – kérem – fogadjon. Az ő meglepetésére (is) rövidesen megérkezett a válasz: jöjjön a Fekete. Március első napjait írtuk. Diplomáciai képviseletünk útján értesített a Kancellári Hivatal arról, hogy Helmut Schmidt bonni rezidenciáján mikor fogad. Este 10 órakor volt a randevú. A nagykövet kíséretében mentem oda.

18 A magyar fordítást a Benda László-kötetben megjelent rész felhasználásával az eredetiből készítettem. Az eredeti: János Fekete: *The 1981 Hungarian Debt Crisis and Helmut Schmidt*. In: *Perspectives of Global Responsibility. In Honor of Helmut Schmidt on the Occasion of his 75th Birthday*. New York, 1993. 398–406. A rövidített magyar fordítás: *Fekete bárány?* i. m. 241–243.

Az épület egy körülkerített, nagy erdős kertben állt, erős rendőri őrizet védte. Vérebekkel volt körülvéve, biztonsági emberek, katonák, fegyverek. A terrorista hullám idejét élte a Szövetségi Köztársaság. A szükséges ellenőrzés után az épülethez hajtottunk. Belépvé a házba felesége, Loki asszony fogadott és arra kért, hogy férjét ne fárasszam sokáig, mert nagyon lázas. »János, kérem, hogy tényleg csak pár percig maradjon. Helmutnak magas láza van, nincsen jól.« Ezután bekisértek a szobájába. A nagykövet Schmidt asszonnyal kint várakozott. Bejutottam Schmidthez, láttam, hogy csakugyan milyen rosszul van. Csak annyit kérdezett: ilyen állapotban, mit akar maga tőlem? [...]

Előadtam neki, hogy holnap 10 órákor megyek Pöhlhöz. És szeretném, ha a kancellár telefonon utasítaná: hívja fel Schleimingert, hogy a BIS adjon nekem 600 millió dollárt. Mert ha ezt nem kapom meg, a jövő héten csödbe megyek. És akkor az egész keleti front, az Ostpolitik (keleti politika) összedől.

Helmut Schmidt azt mondta, ezt egyedül nem tudja megtenni. Beszélnie kell Mathöferrel, a pénzügyminiszterrel. »Mindenesetre, ha maga azt hiszi, hogy maga csak azért lehet itt, hogy ezt a marhaságot előadja, akkor téved. Azért fogadtam, Fekete, mert nekem is szükségem van magára. Mert úgy látom, hogy a keleti politika bajban van. És ennek egyetlen módon lehetne az elejét venni. Ha Kádár János eljönne egy hivatalos látogatásra Bonnba, és mi barátsággal fogadnánk. Ez adna egy olyan jelzést a világnak, hogy bár itt-ott baj van, de ez a politika változatlanul fennáll. Ha maga vállalja és Kádárt rábeszéli, hogy engem meglátogasson, akkor ezt a telefont én holnap elintézem.«

Rögtön kaptam az alkalmon: ha maga holnap telefonál, én ezt vállalom. Azt még hozzátette: ez persze olyan látogatás lesz, amelyet ő szeretne. Akkor pedig a feleségét is hozza magával Kádár. [...] Ez] azt mutatta volna, hogy ez egy bensőséges kapcsolat. Azt ő is tudta, hogy Kádár felesége nem szeret utazni. De azt nem, hogy mennyire nem szeret! És hogy ebből milyen balhé lesz. Nekem az volt a fontos, hogy ő telefonáljon másnap 10 órákor. Mert ha nem telefonál, akkor az egész dolog úgysí összedől. Nekem akkor perceim voltak, hogy a váltóimat fizetni tudjam. [...]

Másnap tehát elmentem Frankfurtba, Karl Otto Pöhlhöz, a Bundesbank elnökéhez. Neki is előadtam a kérésemet. Egy kicsit türelmetlenül közbevágot: János, én megmondtam, hogy erre egyedül nem tudok választ adni. Ekkor belépett a titkárnő azzal, hogy személyesen a kancellár keresi telefonon. Pöhl meg volt döbbenve. Hallható volt mit mond a kancellár. Ő már beszélt is a pénzügyminiszterrel. Beszállnak. Nem ők adják a pénzt, hanem a BIS, de minden nemzeti banknak valamivel be kell szállnia. És a Bundesbank lesz az első, amely letesz valamit az asztalra. Pöhl letette a telefont. Csak annyit mondott: János, »alábecsültelek«. Mire én: barátság is van a világon. Pöhl megígérte, hogy felhívja Schleimingert. Tudja, hogy el lesz keseredve, mert nagyon utálja ezt az ügyet. De azzal kezdi, hogy a Bundesbank támogatja ezt a 600 millió hitelt. [...] egyenesen visszamentem Bázélbe, a BIS-be, a Nemzetközi Fizetések Bankjába. Előbb elkezdtem vitatkozni Schleimingerral. Arra kértem, hogy két vagy három nemzeti bankot hívjon fel. Azt mondta, ő erre most nem ér rá. Gondoltam magamban, hogy ezt az urat én most kihagyom. Elmentem Fritz Leutwilerhez. Neki elmondtam a sztorit. És azt is, hogy néhány nappal ezelőtt, 1981 októberében aláírtam az IMF-hez, valamint a Világbankhoz történő csatlakozást. [...] Leutwilernek elmondtam, hogy az IMF-től fogunk pénzt kapni, de minimum hat hónap, amíg valakit fölvesznek, a procedura eddig tart. Leutwiler nevetett. Ő most mit csináljon? A 600 milliót meg kell kapnom! Hívod föl Schleimingert, add ki az ukázt, hogy gyűjtse össze. Erre ő elkezdett telefonálni. Többek közt a Bank of Japan elnökét hívta föl. Elmondta neki, miről van szó. Ki volt hangosítva a telefon, minden szót hallottam. Maekawa rávágta, hogy a Bank of Japan beszáll ebbe a hitelbe. Feltétlenül. Leutwiler csak annyit kérdezett: milyen engedély kell neki ahhoz, hogy ez végleges legyen? Kormánydöntés? Maekava kicsit hangosabban válaszolt: megmondtam, hogy a Bank of Japan részt vesz ebben a hitelkonstrukcióban egy olyan összeggel, amely a mi nagyságrendünknek megfelelő. 30-40 millió dollárról lehet szó? – kérdeztünk közbe. Igent mondott.

Ezután személyesen a Finn Nemzeti Bank elnöke hívta föl Leutwilert. Addigra már elterjedt, hogy mi mindenkivel tárgyalunk. Mauno Koivisto volt az, a későbbi államfő. Nagyszerű ember volt, jó barát. Azt mondja Koivisto: Most hallom, hogy ti a magyaroknak segélycsomagot szerveztek, és engem föl sem hívtatok! Ezt kifogásolom, mert a fimmek a magyarok barátai, és mi ebben igenis részt akarunk venni. Ugyanezt tette az Osztrák Bank kormányzója, ő is magától jelentkezett. Ő közben már beszélt az angollal. Nagyon nehezen ment Richardsonnal, neki ilyen-olyan engedélyek kellenek, garanciák. Szóval, volt akivel akadt baj, volt akivel nem.¹⁹

Aztán még elég sok utánajárásba került, míg „megkaptuk” a 600 millió dolláros áthidaló kölcsönt, de végül sikerült megmenekülni a fizetésképtelenség bejelentésétől.

Két évvel később, a mi fülünk hallatára imigyen szólt a sztori:

„...mikor a lengyelek csődöt mondtak, akkor megindult, először a szocialisták vitték el a pénzüket, nem kevés pénz volt itt nálunk, betétek. És aztán a Nyugat is, és mi itt álltunk és fizettünk és fizettünk és fizettünk, és hát a végén, ugye, úgy nézett ki, hogy már nem bírjuk, maximum 2 hetet bírunk, és akkor én elmentem a Helmut Schmidhez... ő engem nagyra becsült, és beteg volt, és akkor a nagykövet, egy Kővári nevű nagykövet volt, azt kértem, hogy jelentse be, hogy akarok jönni, és azt mondták, hogy tudógyulladása van, nem fogad már egy hete senkit, szóval egy ilyen nagyon kiélezett helyzet volt, és úgy nézett ki, hogy maximum 2 hetünk van. És akkor elhatároztam, hogy a BIZ-től kérek én pénzt, hitelt, mert hát ő a bankok bankja, és ha baj van, akkor mért ne adjon segítséget, ami nem látszott logikátlannak, de még sose fordult előtte elő.²⁰ De azt mondták, ez egy politikai kérdés, és azért mentem el a Schmidhez, hogy ő szóljon a német bank elnökének, akit Pöhlnek hívtak, hogy ő szóljon a BIZ vezérigazgatójának, akit Schleimingernek hívtak, és aki német és az ő emberük, hogy járuljon hozzá, hogy ezt a 600 millió dollárt én megkapjam. A Schmidt akkor betegesen fogadott, mindenki megdöbbenésére, aztán mondta, hogy – »Én nem azért fogadtam magát, hogy a maga vacak ügyével foglalkozzak, hanem azért, mert én is bajban vagyok, mert ez a lengyel válság, ez nagyon rontotta az én külpolitikai koncepciómat. Én akartam egy keletnyugati megbékélést, most összedől a Kelet, hát rosszul néz ki. Tehát egy dolog tudna rajtam most segíteni, ha a Kádár János eljönne és meglátogatna, és akkor mi nagy ünnepélyességgel fogadnánk, és akkor kiderülne, hogy a keleti front nem dőlt össze, van baj, de azért tartjuk a barátságot.« És én megígértem. Fölhatalmazás nuku, és mondtam a Schmidtnak: »Hogyha maga, holnap reggel 10 órakor vagyok Pöhl-nél, ha maga 10 órakor telefonál neki, hogy maga hozzájárul, hogy ő pozitív döntést hozzon az én 600 millió dolláros hitelemben, amelyben ő ugyan csak az egyik tag, de nélküle nem lehet megcsinálni, akkor én elintézem, hogy amikor maga kívánja, jöjjön a Kádár elvtárs meglátogatni magát.« Azt mondja: »Nem elég, hogy a Kádár jöjjön, a felesége is jöjjön. Ennek egy baráti látogatás[nak kell lennie].« Mária nővér, ajaj jaj! Azt is megígértem. Hát akkor tényleg úgy nézett ki, hogy végünk van. 2 hétre tudtuk [tartani a frontot], ha eladjuk az összes aranyat, meg mindent. Hát hazajöttem és jelentettem. »Maga engem eladott? – mondja – mint egy rossz zsákot.« Mondom: »Szó sincs róla, óriási ünnepélyességgel fogják fogadni a Kádár elvtársat, és az ország érdeke ezt kívánja.« »Maga zsaroló« – meg mindent mondott nekem. »És – mondom – ez nem is a legnagyobb baj, de a feleségét is vinni kell.« »Azt maga mondja meg neki.« Nem szeretett utazni a Mária. »Hát – mondom – jó, hát hogyha már benn vagyunk.« Na, ezt a sztorit én leírtam, a Schmidt 70 éves születésnapja alkalmával kiadtunk egy könyvet, és nekem is le kellett írnom az emlékeimet a Helmut Schmidttel [kapcsolatban], és ez benn van ez a sztori, hogy állapotunk mi meg, és akkor hazajöttem, és akkor a Kádár elvtárs, az nagyon nehezen, ő se szeretett utazni, felesége az borzasztó volt, de kimentek. Történelmi pillanat volt, feleségestül nagy ünnepély, és fogadták, és mi megkap-

19 Fekete bárány? i. m. 233–234.; 236–239.; 243–244.; 247–248.

20 Fekete János az interjú során végig németesen „BIC”-nek emlegette a Nemzetközi Fizetések Bankját (Bank für Internationale Zahlungsausgleich).

tuk a hitelt ennek révén. Másnap ott vagyok a Pöhl-nél, 10 órakeresés a telefon, és jön a titkárnő rémülten, hogy a kancellár van [a vonalban], akkor ő volt a kancellár. Azt mondja: »Hát vagy 2 hete nem tudok vele beszélni, és akkor most ő jelentkezik.« Odarohant a telefonhoz, és akkor az első azt mondta: »Ja, er ist da.« Azt kérdezte a [Schmidt]: »A Fekete ott van?« Mondta: »Igen.« »Azért telefonálok, hogy szóljon a Schleimingernek, hogy azt a rohadt hitelt adják meg a Feketének.« És akkor letette a telefont. Azt mondja: »Megint alábecsültelek, János. Hogy tudtál bejutni hozzá? Hát tudógyulladása van, nem lehet hozzá bemenni.« »Hát – mondom – már jobban van.« Sose éltem vissza, de akkor igen, mert muszáj volt, egyébként én nem kértem. Elintézttem én a dolgaimat.”²¹

Az eddigi fejtegetések logikájából következően a történet szempontjából most nem azt vizsgáljuk, hogy vajon így történtek-e a dolgok, avagy sem. Nem mintha az elbeszélés referencialitásának történeti kontrollja nem lenne tanulságos, de bennünket most nem ez a része érdekel a dolognak. Számunkra a történet most nem elsősorban forrásként, hanem írott és elmesélt elbeszélésként mutatkozik meg. S arra vagyunk kíváncsiak, ami ezen a szinten kihámozható a szövegburokból. Hayden White nyomán úgy is fogalmazhatnánk: a szövegek mint „egymással versengő elbeszélések” a „cselekményesítés” különböző módjai szempontjából szembesítendőek egymással.²²

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy bár az első, írott szövegben az idézett rész végén Fekete azt sugallja, hogy Schmidt állásfoglalása hatással volt a BIS-nél az áthidaló kölcsön megadására, az interjúkból viszont – szintén Fekete elbeszélése szerint – az derül ki, hogy Helmut Schmidt intervenciójával távolról sem intéződött el a kölcsön sorsa. Schleiminger ugyanis nem „követte” sem a német kancellár, sem a Bundesbank elnökének „utasításait”. Ebben az értelemben tehát a Schmidt-sztori gazdaságtörténeti szempontból meglehetősen funkciótlanak látszik, s maga az áthidaló kölcsön mindenképpen további vizsgálatokat igényel. Az írás amúgy is leginkább Fekete nemzetközi pozíciójáról vagy annak imázsáról szól, abból a nézőpontból, ahogy például 1988-ban – immár nyugdíjas-ként – a volt német kancellár által vezetett, ENSZ égisze alatt működő 16 tagú Schmidt-bizottság tagja lett.²³

Első megközelítésben látnunk kell, hogy az írott változat bizonyos mértékben másról szól, mint a két szóbeli elbeszélés. Már a címben is az 1981-es magyar adósságválság kerül említésre, s Schmidt expressis verbis a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba való felvétel támogatását ígéri meg Feketének.²⁴ A BIS-kölcsönt illetően inkább csak korlátait emlegeti, miszerint egyeztetnie kell a Bundesbank-elnökkel és a pénzügyminiszterrel, és a velük való „érintkezés” felvételéről beszél. Pontosan megadja a fogadás időtartamát (igaz, az eredeti angol szövegben „egy óra körül”, a magyar fordításban viszont már „egy és negyed óra”), de az „este 10-kori” időpontot csak az interjúból tudjuk. Nincs a látogatásnak pontos napja sem, csak annyit tudunk, hogy a találkozás 1982 márciusának legelejen játszódtott. Másrészt az írott szöveg jóval szikárabb, mint a későbbi verziók. S nemcsak azért, mert írni nehezebb, mint mesélni. Az írott változatban nincsenek négy szemközti

21 Fekete János-interjú, 2000. febr. 10. OSZK TIV.

22 Hayden White: *A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája* (ford. John Éva). In: uó: *A történelem terhe* (összeáll. Braun Róbert). Bp. 1997. 256.

23 Fekete, 1993. 402. Fekete írásának végkicsengése egyébként az, hogy – aktuális pozícióját tekintve a hamarosan csődbe jutott Leomi bank elnökeként – erős kritikát gyakorol az MDF-kormány gazdaságpolitikája felett. Uo. 405.

24 Az IMF-be és a Világbankba való felvétel politikátörténetére lásd Földes György: *Az eladósodás politikátörténete 1957–1986*. Bp. 1995. 181–189. Ugyancsak a pártiratok alapján, ám az előbbi feldolgozásra történt hivatkozás nélkül: Nagy Csaba: *Az IMF-csatlakozás elvetélt kísérletei*. In: Heller Farkas Füzetek V, *Rendszerváltástól rendszerváltásig*. Budapest, 2007. 176–180.

párbeszéddek. A dialogikus cselekményesítés igazán csak az interjúk sajátja. Az is könnyen belátható, hogy a Schmidt-Festschriftben való megjelenés ki volt téve a másik résztvevő fél ellenőrző tekintetének. Érdemes volt tehát óvatosan kerekíteni a történetet. S talán a protokoll is így kívánta.

A meglátogatott rezidencia leírásáról szóló részt az interjúkötet nem az eredeti cikkből idézi, hanem élőbeszédben adja vissza. Itt nemcsak az tapasztalható, hogy az interjú előtt Fekete újraolvasta saját szövegét, hanem az is, hogy mit tett hozzá a hajdani íráshoz az élőbeszédben. Azt persze nem tudhatjuk, hogy a kertet valóban őrizték-e véredek, lehet, hogy csak az interjú légkörében jutott eszébe az emlék, de az tény, hogy az 1993-as írott szövegben nem esik ilyesmiről szó, pedig a rendőri készültség ott is igen magas fokú. Időközben némiképp átrendeződtek a személyközi viszonyok is: az írott változat eredetijében is szerepel „Loki asszony” (a magyar fordításból hiányzik ez a rész), viszont csak az interjúban kéri „Jánost” arra, hogy ne több, mint „tíz percig” fárassza a férjét. Az eredeti írott szövegben csak kíméletét kéri.

Benda László, a vérbeli riporter, 1998-ban Hamburgban nem mulasztotta el a volt német kancellárt is megkérdezni Feketéről. S hogy Schmidt nem emlékezett meg a Fekete által elmesélt, a bonni kancellári rezidencián lezajlott találkozóóról, az betudható annak, hogy a szereplők nyilván nem voltak egyazon súlycsoportban. S hogy Magyarország számára a német kancellár támogatása sokkal többet jelentett, mint a magyar bankár közvetítő szerepe Kádár látogatása megszervezésében.²⁵ Az újságíró pedig volt olyan disztिंगvált, hogy nem exponálta ezt a hiányt. Aki tud olvasni, érthet a szövből.

A Fekete által Bendának elmesélt történetben különösen hangsúlyos újításnak tekinthetők a négyszemközti beszélgetések. Schmidt szavai egyenesen idézőjelben szerepelnek.²⁶ A cselekmény csúcspontja azonban mégsem a kancellárral történt „randevú”, hanem a Bundesbank elnökénél, Pöhlnél a másnap délelőtti virtuális „hármas” találkozó. Amikor Schmidt telefonál, s „hallható volt, mit mond a kancellár”. Az úr hangja kihangosítva az éterből. Elég élénk fantáziájuk maguk elé képzelhetik, amint a kancellár egy másik ország központi bankjának elnökhelyettese füle hallatára utasítást ad saját szövetségi bankja elnökének. S amit az elnök a kagyló letétele után ezzel kommentál: „János, alábecsültelek”. Pertu. (Csak emlékeztetünk rá, hogy az eredeti írott szövegben Schmidt a Pöhllel és Matthöferrel való egyeztetést mint feltételt említette.)²⁷ A „kihangosított telefonálás” azonban – Fekete elbeszélésében – nemcsak a Bundesbank elnökének, hanem a BIS svájci elnökének, Leutwilernek is bevett szokásaként tűnik fel. A Bank of Japan elnökéhez intézett telefonba már együtt szóltak bele az összeg nagyságrendjét illetően: az elnök és Fekete. A finn jegybankelnök pedig már magától ajánlkozott, nehogy kimaradjon a bizniszből.

A nekünk két évvel később elmesélt történet tovább „hízott”. Ebben már a német jegybankelnök egyenesen „odarohan a telefonhoz”. Itt nincs szó kihangosításról, s Schmidt

25 Fekete bárány? i. m. 239. Keretben: „Helmut Schmidt emlékezik”: „Már nem is emlékszem pontosan, Feketével tán a hetvenes évek vége felé ismerkedtünk meg. De lehet, hogy csak a nyolcvanas évek elején.” Elismerte, hogy a nyolcvanas években jó néhányszor találkoztak, de csak bizottsági összejövetelekről tett említést, négyszemköztről nem. Legfeljebb a legutóbbiról, amikor az interjú előtti télen véletlenül egy szállodában futottak össze. Uo.

26 Fekete idevágó emlékeinek létezik még egy „tovább dialogizált” változata, amely Moldova Kádár-életrajzából bukkan elő. Ebben Schmidt egyenesen így kezdi a beszélgetést: „Mit akar tőlem? Nem látja, hogy milyen állapotban vagyok?!” S Fekete is párbeszédbe rendezve folytatja. Moldova György: *Kádár János*. 2. k. Budapest, 2006. 60.

27 Schmidt még legutóbbi visszaemlékezésében is kiemeli, hogy számára az 1982 tavaszán posztjáról éppen lemondó Hans Matthöfer különösen fontos tanácsadó szerepet töltött be. Helmut Schmidt: *Nyugalomnyiban*. Számvetés. Bp. 2010. 47.

kérdése érezhetően a válaszból visszakövetkeztetve artikulálódik (magyarul): „A Fekete ott van?”. Csak a Bundesbank elnöke által adott felelet hangzik németül: „Ja, er ist da.” S Schmidt itt már egyértelműen Fekete nyelvén beszél, amikor a „rohadt hitel” megadása ügyében rendelkezik (a személyes találkozásakor még csak „vacak ügynek” minősítette a kölcsönt, az írott változatban pedig semmi ilyesmi nem került szóba). S Pöhl is gazdagítja a diskurzust egy „megint”-tel: „*Megint* alábecsültelek, János”. Vajon milyen korábbi „alábecsülést” korigált az ismételt emlékezet a nekünk adott interjúban?

Tulajdonképpen az elbeszélte történetekben az a legszebb, ahogy Fekete az interjúban átmintázza, a maga világa képére újjáteremti a német politikai és monetáris szféra viszonyát. Ahogy a kancellár úgy utasítja a Bundesbank elnökét, mint a magyar pártközpont, mondjuk, a jegybank elnökhelyettesét. Sőt a szövetségi bank elnöke is úgy gardírozza a Nemzetközi Fizetések Bankja német vezérigazgatóját, mint egy kelet-európai jegybankelnök, mondjuk, a Külkerbank vezérét. Az bizony komoly diplomáciai gondot jelenthetett, ha Fekete ennyire nem ismerte ki magát a nemzetközi pénzügyi világ játékszabályai között, még akkor is, ha tudjuk, hogy amennyiben valaki a meglévő szabályok váratlan felborogatásával lép egy játszma küzdőterére, a meglepetés erejével akár még előnyre is szert tehet, és sikereket érhet el a tárgyalásokon. Persze az is lehet, hogy a jegybanki autonómia Nyugat-Németországban is csak illúzió, s Fekete ismerte jól a valódi helyzetet a politika mindenhatóságát illetően. Ebbe viszont nehezen fér bele a saját magának tulajdonított szerep, amely révén végül is nemcsak Kádárt vette rá a német látogatásra (sőt végső soron a nemzetközi pénzügyi intézményekbe való belépésre), hanem még a legnehezebb feladatot, Tamáska Mária kiutaztatását is „magára vállalta” és „elintézte”.²⁸ Hiába! Ő az a fajta ember volt, aki „elintézte” a dolgait. Akár konfabulációk révén is.

Szó, mi szó: Canetti biztosan szívesen hallgatta volna Fekete János történeteit. S nekünk is kedvünkre volt, hogy a bankemberek apropóján kifejthettük különböző látószögű és medialitású szövegek feldolgozása során támadt gondolatainkat az írott orális történelemről. Abban is reménykedünk, hogy az általunk az átértelmezésben felsejlő voltaképpen negyedik, „ironikus” változat is elnyeri az olvasó tetszését.

28 Kádár bonni látogatására 1982. április 26–28-án került sor. Kádár ekkor a kancellárral folytatott tárgyalásokon kívül találkozott és beszélgetett a nyugatnémet gazdasági élet kilenc vezető képviselőjével és a Bundesbank elnökével. A látogatásra a Külügyminisztérium forrásai alapján lásd M. Szebeni Géza: *Vigyázó szemetek Moszkovára vessétek... avagy Kádár és a német kancellárok*. Grotius, 2009. 15–18. http://www.grotius.hu/doc/pub/FOEPEY/2009_60_m.szebeni_geza.pdf. A tanulmány egyébként – Moldova alapján Feketére hivatkozva – a tárgyalás alatt álló kölcsönöket német bankok áthidaló kölcsöneként említi. Uo. 16.